

XALQARO AUDIT STANDARTLARI (XAS) ASOSIDA BANK FAOLIYATINI AUDIT QILISHNING ASOSIY TAMOYILLARI

Ortiqov Dilmurod Sobir o'g'li

O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi magistranti

dilmurod210394@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15076391>

Annotatsiya. Mazkur tezisda xalqaro audit standartlari (XAS) asosida bank faoliyatini audit qilishning nazariy va amaliy jihatlarini keng yoritilgan. Hozirgi globallashuv sharoitida banklarning moliyaviy hisobotlari bo'yicha auditorlik xulosasining ishonchliligi va xalqaro talablarga muvofiqligi moliyaviy barqarorlikni ta'minlashda muhim omil hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, tezisda XASning asosiy tamoyillari — auditorning mustaqilligi va xolisligi, kasbiy shubha bilan yondashish, oqilona ishonch darajasini shakllantirish, auditni to'g'ri rejalashtirish va risklarni baholash, hujjatli dalillarga asoslangan audit xulosasini tayyorlash kabi muhim jihatlar atroflicha tahlil qilinadi. Bank faoliyatini XAS asosida audit qilishda uchraydigan dolzarb muammolar, ularni bartaraf etish yo'llari, hamda xalqaro standartlarning milliy amaliyotga moslashuvi bilan bog'liq tavsiyalar berilgan. Shuningdek, tezisda bank audit jarayonining bosqichlari bosqichma-bosqich yoritilib, har bir bosqichda XAS talablari qanday qo'llanishi lozimligi izohlanadi. Tadqiqot natijalari banklar faoliyatining shaffofligi, ishonchliligi va samaradorligini oshirishda xalqaro standartlarga asoslangan audit jarayonining o'rni va ahamiyatini ochib beradi.

Kalit so'zlar: Xalqaro audit standartlari, bank audit, moliyaviy hisobot, auditorlik tamoyillari, kasbiy shubha, oqilona ishonch, auditorlik dalillari, risklarni baholash, XAS, moliyaviy nazorat, audit jarayoni, bank tizimi, shaffoflik, auditorning mustaqilligi, ichki nazorat.

Kirish. Bugungi kunda globallashuv jarayonlari va xalqaro moliyaviy integratsiya sharoitida bank tizimining barqaror va shaffof faoliyat yuritishi davlat iqtisodiyotining asosiy kafolatlaridan biri hisoblanadi. Banklar tomonidan tuzilgan moliyaviy hisobotlarning to'g'riligini va ishonchliligini ta'minlash esa zamonaviy audit xizmatlarining yuksak professional darajada olib borilishini talab etadi. Ayniqsa, ushbu jarayon xalqaro miqyosda tan olingan va amaliyotda keng qo'llanilayotgan Xalqaro audit standartlari (XAS) asosida tashkil etilsa, bu audit natijalarining ishonchliligini sezilarli darajada oshiradi.

XAS bank faoliyatini baholashda auditorlardan yuqori darajadagi kasbiy tayyorgarlik, xolislik, mustaqillik hamda murakkab moliyaviy operatsiyalarni chuqur tahlil qilish ko'nikmalarini talab etadi. Chunki banklar faoliyati turli xil moliyaviy vositalar, aktivlar va majburiyatlarning murakkab tarkibini o'z ichiga oladi, bu esa audit jarayonining har bir bosqichida puxta yondashuvni talab qiladi.

Mazkur tezisda Xalqaro audit standartlari doirasida bank faoliyatini audit qilishning asosiy tamoyillari, audit jarayonining bosqichlari hamda ularning amaliyotdagi ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, bank tizimida audit samaradorligini oshirishga qaratilgan tavsiyalar ham beriladi.

Bank tizimi har qanday milliy iqtisodiyotning tayanch ustunlaridan biri bo'lib, uning barqarorligi va shaffofligi butun moliyaviy tizimga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu bois, banklarning moliyaviy holati, operatsion faoliyati va risklarni boshqarish mexanizmlari doimiy nazorat ostida bo'lishi zarur. Ayniqsa, bugungi globallashuv jarayonida xalqaro

moliyaviy tashkilotlar, investorlar va tartibga soluvchi organlar bank faoliyatini audit qilishda yagona, xalqaro tan olingan yondashuvlarga tayanishga intilmoqda. Bu esa Xalqaro audit standartlarining (XAS) dolzarbligini yanada oshirmoqda.

XAS – bu auditorlik faoliyatini tartibga soluvchi universal qoidalar majmui bo'lib, ularning asosiy maqsadi audit jarayonining sifatini oshirish, auditorlik xulosasining ishonchliligini ta'minlash va moliyaviy hisobotlarda mavjud bo'lishi mumkin bo'lgan muhim xatoliklarni aniqlashdir. Mazkur esseda XAS asosida bank faoliyatini audit qilishning nazariy asoslari, tamoyillari, amaliy jarayoni hamda dolzarb muammolar tahlil qilinadi.

1. Xalqaro audit standartlarining mohiyati va maqsadi

Xalqaro audit standartlari (International Standards on Auditing – ISA) Xalqaro Buxgalterlar Federatsiyasi (IFAC) tarkibidagi Xalqaro Audit va Assurance Standartlari Kengashi (IAASB) tomonidan ishlab chiqilgan. Bu standartlar dunyo bo'ylab bir xil professional yondashuvni joriy qilishga xizmat qiladi. Ular auditorlik ishining sifatini ta'minlaydi, shaffoflikni kuchaytiradi hamda manfaatdor tomonlarga moliyaviy hisobotlar bo'yicha ishonchli ma'lumotlar taqdim etilishiga xizmat qiladi.

2. Bank faoliyatining o'ziga xosligi

Banklar yuqori xavfli va tartibga solinadigan sektor bo'lib, ularning faoliyati nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy va siyosiy jihatdan ham katta ahamiyatga ega. Banklar asosan uchinchi tomon mablag'lari bilan ishlaydi, bu esa ularga nisbatan auditorlik nazoratini kuchaytirishni talab etadi. Banklar faoliyatida quyidagi xususiyatlar mavjud:

- Keng ko'lamdagi moliyaviy instrumentlar (kreditlar, depozitlar, obligatsiyalar va boshqalar);
- Yuqori likvidlik va kredit risklari;
- Murakkab IT-infrastruktura va avtomatlashtirilgan jarayonlar;
- Moliyaviy hisoblarning regulyatorlar tomonidan qat'iy nazorat qilinishi.

Shu sababli banklarning moliyaviy hisobotlarini audit qilishda XAS talablariga qat'iy amal qilish zarur.

3. XAS asosida audit qilishning asosiy tamoyillari

XAS asosida bank auditi quyidagi asosiy prinsip va tamoyillarga tayanadi:

a) Mustaqillik va xolislik

Auditorning mustaqilligi — audit sifati uchun eng muhim shart. Auditor har qanday tashqi ta'sirdan holi holda xolisona qaror qabul qilishi kerak. Bank sektori, odatda, ko'plab manfaatdor tomonlarga ega bo'lgani uchun mustaqillikka nisbatan talab yanada yuqori bo'ladi.

b) Kasbiy shubha bilan yondashish (professional skepticism)

Auditor har bir moliyaviy ma'lumotga tanqidiy yondashishi, unga ishonch bilan emas, balki asosli shubha bilan qarashi lozim. Banklarda aktivlar sifati, kreditlar va zaxiralarning hisobga olinishi bo'yicha muammolar ko'proq uchraydi, bu esa chuqur tekshiruvni talab qiladi.

c) Oqilona ishonch (reasonable assurance)

XAS auditorni moliyaviy hisobotlarda muhim xatoliklar yo'qligiga oqilona ishonch hosil qilishga undaydi. Bu tamoyil auditorning 100% aniqlikni emas, balki ehtimollikka asoslangan xulosa berishini anglatadi.

d) Riskga asoslangan yondashuv

Auditor bank faoliyatidagi muhim risklarni aniqlashi, ularni tahlil qilishi va audit ishini aynan shu xavfli sohalarga yo'naltirishi lozim. Bu yondashuv audit samaradorligini oshiradi.

e) Hujjatlashtirish va ishonchli audit dalillari

Audit xulosalari har tomonlama asoslangan, dalillarga tayangan bo'lishi shart. XAS audit jarayonini to'liq hujjatlashtirishni talab qiladi.

4. Audit jarayonining bosqichlari

Bank faoliyatini audit qilish quyidagi asosiy bosqichlarda amalga oshiriladi:

1. Auditni rejalashtirish – Bankning ichki muhitini, ichki nazorat tizimini va tashqi omillarni o'rganish.

2. Risklarni baholash – Kredit, likvidlik, operatsion va komplayens risklarini aniqlash.

3. Audit strategiyasi ishlab chiqish – Asosiy e'tibor qaratiladigan sohalarni belgilash.

4. Audit dalillarini yig'ish – Hujjatlar, intervyular, testlar va kuzatuvlar asosida.

5. Tahlil va baholash – Moliyaviy hisobotlar va ichki nazorat tizimining samaradorligini baholash.

6. Xulosa tayyorlash – Auditorlik xulosasini shakllantirish va manfaatdor tomonlarga taqdim etish.

5. XAS asosida bank auditi: amaliy muammolar va yechimlar

Bank auditi jarayonida quyidagi muammolar yuzaga kelishi mumkin:

- Murakkab moliyaviy instrumentlarning noto'g'ri baholanishi;
- Ichki nazorat tizimining zaifligi;
- Kredit xaziralari noto'g'ri shakllantirilishi;
- Auditorning yetarli soha bilimiga ega emasligi.

Bu muammolarni bartaraf etish uchun auditorlarning doimiy kasbiy rivojlanishini ta'minlash, texnologik vositalardan foydalanishni kengaytirish va bank bilan samarali hamkorlik qilish zarur.

Xulosa

Xalqaro audit standartlari asosida bank faoliyatini audit qilish — bu oddiy tekshiruv emas, balki puxta rejalashtirilgan, yuksak kasbiy bilim va tajribaga asoslangan jarayon hisoblanadi. Bank sektorining murakkabligi va xavf omillarining ko'pligi auditorlardan yuqori darajada mas'uliyat, aniqlik va chuqur tahliliy yondashuvni talab qiladi. XAS auditorlarga moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini baholashda yagona mezonlarni taqdim etib, ularning xulosalari asosli, ob'ektiv va manfaatdor tomonlar uchun foydali bo'lishini ta'minlaydi. Shu bois, banklar faoliyatini audit qilishda XASga amal qilish, nafaqat audit sifati, balki butun moliyaviy tizimning barqarorligiga xizmat qiladi..

Foydalanilgan adabiyotlar/Используемая литература/References:

1. Karimov, A. (2020) Audit asoslari va xalqaro standartlar. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti.
2. Rahimova, M. & Abdullayeva, S. (2022) 'O'zbekistonda bank auditining rivojlanish yo'nalishlari', Moliyaviy tahlil va audit jurnali, 3(1), 45–52.
3. Артеменко, В.Г. и Беляев, В.И. (2019) Аудит в коммерческих банках: теория и практика. Москва: Юрайт.
4. Николаева, С.А. (2021) 'Применение международных стандартов аудита в

банковском секторе', Финансы и кредит, 27(2), 89–96.

5. Hayes, R., Dassen, R., Schilder, A. and Wallage, P. (2021) Principles of Auditing: An Introduction to International Standards on Auditing. 4th edn. London: Pearson Education.
6. Arens, A.A., Elder, R.J. and Beasley, M.S. (2019) Auditing and Assurance Services: An Integrated Approach. 17th edn. Boston: Pearson.
7. Porter, B., Simon, J. and Hatherly, D. (2020) Principles of External Auditing. 5th edn. Chichester: Wiley.
8. Quick, R. and Schmidt, F. (2022) 'Audit quality and bank risk disclosure: Evidence from the EU', European Accounting Review, 31(4), pp. 611–635.